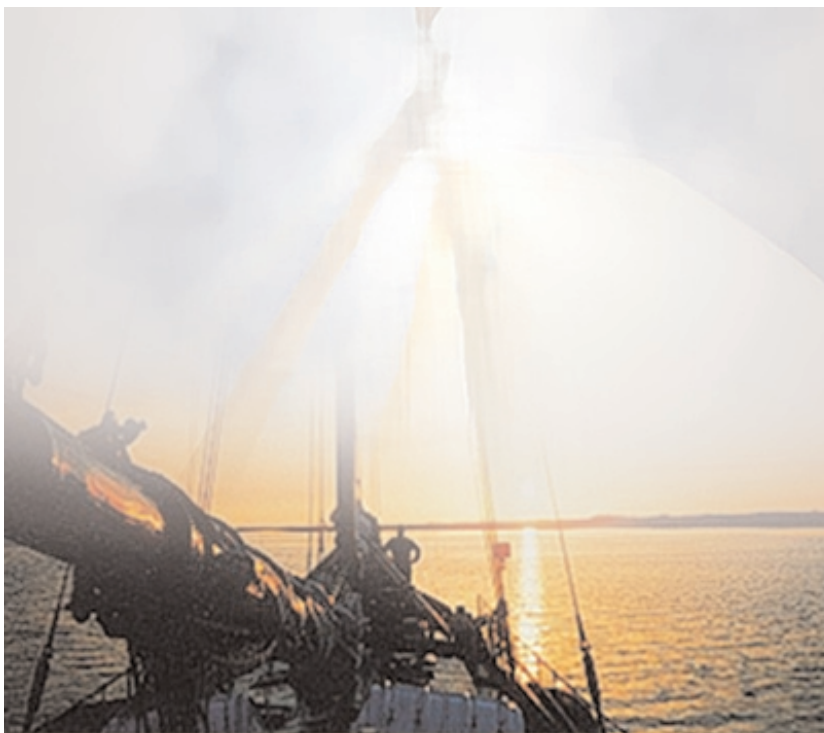

Rijksinstituut voor Kust en Zee/RIKZ
Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer
en Afvalwaterbehandeling/RIZA

De betekenis van water voor recreatie en toerisme in Nederland

NRIT
RIKZ

RIKZ RIZA Waterverkenningen
Rapport RIKZ/2002.014
ISBN 90-369-3444-3
Project: WVK*NWX
Projectleider: Karel van den Ende

Drukwerk: enroprint•meinema
Vormgeving RIKZ, DFV

Datum
Februari 2002

Informatie:
Frans Otto
RIKZ
Postbus 20907
2500EX 's Gravenhage
Telefoon : 070-3114355
Telefax : 070-3114300
e-mail : f.otto@rikz.rws.minvenw.nl

Onderzoeksteam:
drs. Ton Verwey RC (NRIT)
drs. Kim Michielsen (NRIT)
drs. Frans Otto (RIKZ)

NRIT
Paardeweide 5d
4824 EH Breda
tel: 076-542 06 00
fax: 076-542 07 20
e-mail: info@nrit.nl
website: www.nrit.nl

RIKZ
Kortenaerkade 1
2518 AX 's Gravenhage
tel. : 070-3114311
fax : 070-3114321

Inhoudsopgave

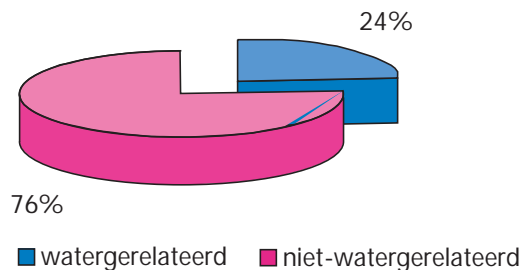
Samenvatting	5
1. Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Nadere onderbouwing	8
1.3 Leeswijzer	8
2. De macro-economische betekenis van recreatie en toerisme in Nederland	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Bestedingen	9
3 Waterrecreatie en watertoerisme	11
3.1 Inleiding	11
3.2 Bestedingen	11
3.3 Watergerelateerde bestedingen in relatie tot de stroomgebieden	13
3.4 De betekenis van watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme voor de nationale economie	13
4. Trendmatige ontwikkelingen	15
4.1 Inleiding	15
4.2 Ontwikkelingen in recreatie en toerisme in het algemeen	15
4.3 Trends en ontwikkelingen in waterrecreatie	17
4.4 Slot	18
Geraadpleegde literatuur	21
Bijlagen	
Bijlage 1: Belangrijkste resultaten telefonische enquête	25
Bijlage 2: Finale productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid recreatie en toerisme	27
Bijlage 3: Sleutel stroomgebieden	29
Bijlage 4: Finale productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid watergerelateerde recreatie en toerisme	31

SAMENVATTING

Vanuit verschillende invalshoeken valt te constateren dat de toeristisch-recreatieve sector nog steeds in belang toeneemt. Het gaat dan niet alleen om het belang van de sector in economische termen, maar eveneens om het maatschappelijke belang ervan. Ondanks het feit dat deze constatering door diverse partijen ondersteund wordt, wordt het onderwerp nog veelal gefragmenteerd benaderd. Daarnaast berust nog een groot deel van de belangenbehartiging op dit gebied bij diverse particuliere organisaties zoals bijvoorbeeld de ANWB, HISWA e.a. In principe berust het toeristisch-recreatief beleid op nationaal niveau bij de ministeries van Economische Zaken (EZ) en Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV). Op regionaal niveau berust de verantwoordelijkheid bij de provincies.

Om aan te geven in hoeverre waterrecreatie wel degelijk prioriteit behoeft in het landelijk en regionaal waterbeleid en waterbeheer, is een raming gemaakt van het (macro-)economische belang van recreatie en toerisme en de rol die het in Nederland aanwezige water daarbij speelt. Daartoe is zowel de directe (feitelijk recreatief gebruik van het water) als de indirecte (belevingswaarde c.q. intrinsieke attractiviteit; 'kijkwater') relatie met water in ogenschouw genomen. Aan de hand van diverse onderzoeken, kan met betrekking tot de bestedingen die in het kader van recreatie en toerisme worden gedaan, het volgende gezegd worden: geraamd wordt, dat aan recreatie en toerisme in het jaar 2000 in totaliteit circa € 24,7 miljard is besteed. Wanneer bestedingen aan vakanties in het buitenland buiten beschouwing worden gelaten (aangezien hiervan de relatie met de Nederlandse wateren daarin geen rol speelt en daarmee ook geen economische spin-off in Nederland genereert, gaat het om € 16,4 miljard. Voor ongeveer 24% van deze bestedingen (€ 3,9 miljard) bestaat er op enigerlei wijze een relatie met water. Samengevat kan de onderstaande figuur worden samengesteld:

Aandeel van watergerelateerde bestedingen aan recreatie en toerisme in Nederland (%)

Zoals blijkt uit deze figuur, speelt het water in Nederland een belangrijke rol in het toeristisch-recreatief bestedingspatroon. Daarnaast kan ook nog becijferd worden welk belang deze bestedingen hebben voor de nationale economie. In 2000 is door recreatie en toerisme naar schatting bijna € 13 miljard aan toegevoegde waarde gegenereerd, waarvan € 5,9 miljard een relatie met water heeft. Ook de betekenis van recreatie en toerisme voor de werkgelegenheid is substantieel: het gaat om een werkgelegenheidsbelang van zo'n 260.000 arbeidsjaren of 415.000 banen waarvan 58.000 arbeidsjaren dan wel 92.000 banen een relatie met water hebben.

De bestedingen aan recreatie en toerisme zijn onder te verdelen naar verschillende categorieën, zoals in tabel 1 is weergegeven. Daarbij wordt een regionale indeling gemaakt aan de hand van de stroomgebieden in Nederland.

Tabel 1 Bestedingen aan recreatie en toerisme, naar stroomgebied/stroomgebieddelen

	(x €1 miljoen)									
	totaal	waterge- relateerd	Eems	Maas	Rijn	Schelde	Wadden	Kust Maas	Kust Rijn	Kust Schelde
Dagtochten Binnenlandse vakanties	10.274	1.357	21	385	830	13	17	25	53	13
Dagtochten buitenlanders	2.115	720	6	94	265	16	131	59	94	55
Inkomend toerisme	730	96	2	27	58	1	1	2	4	1
	2.604	1.452	1	71	926	0	52	80	234	88
Subtotaal	15.723	3.625	30	577	2.079	30	201	166	385	157
Uitgaand toerisme	8.265									
Subtotaal	23.988									
Aanschaf duurzame recr. goederen	681	303	2	49	174	2	17	13	33	13
Totaal	24.669	3.928	32	626	2.253	32	218	179	418	170

Zoals ook uit bovenstaande tabel blijkt, worden relatief veel bestedingen gegenereerd door de dagtochten die met name worden ondernomen door Nederlanders, alsmede door de buitenlandse toeristen die veelal worden aangetrokken door de meer waterrijke provincies in Nederland. De bestedingen concentreren zich daarbij met name in de stroomgebieden Rijn, Maas en Kust Rijn. Dit zijn dan ook de grotere gebieden in Nederland met de grootste concentratie van steden en attractiepunten. Dit in tegenstelling tot gebieden als Eems en Schelde, welke kleiner in oppervlakte zijn, maar ook relatief dunbevolkt en waar zich verhoudingsgewijs zeer weinig attractiepunten bevinden.

Vanuit de gebeurtenissen in het recente verleden en de geanticiperde (met name demografische) ontwikkelingen, kan de verwachting worden uitgesproken dat op het gebied van recreatie en toerisme sprake zal zijn van een stabilisering. Hoewel in kwantitatieve zin dus geen spectaculaire toenames verwacht worden, zullen zich door interne verschuivingen in kwalitatieve zin wel degelijk veranderingen voordoen. Een toenemende behoefte aan kwaliteit, waarvoor men echter wel bereid is iets meer te betalen, kan er voor zorgen dat de bestedingen binnen de toeristisch-recreatieve sector de komende jaren nog toenemen. In het toekomstige waterrecreatiebeleid zal dan ook met name een rol weggelegd moeten zijn voor stimulering van kwalitatieve verbeteringen in plaats van uitbreidingen in ruimtelijk opzicht.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het belang van de (verblijfs)recreatieve sector wordt de laatste jaren in economische termen steeds groter. Tegelijkertijd wordt deze sector steeds veelzijdiger. Ook in de ogen van de consument gaat recreatie een steeds belangrijker plaats innemen in het leven. Ondanks het economische en maatschappelijke belang, wordt het onderwerp momenteel veelal gefragmenteerd benaderd. In principe berust het toeristisch-recreatief beleid op nationaal niveau bij de ministeries van EZ en LNV. De sector is echter in toenemende mate afhankelijk van het beleid van de andere ministeries. Daarnaast berust nog een groot deel van de belangenbehartiging op dit gebied bij diverse particuliere organisaties zoals bijvoorbeeld de ANWB, HISWA e.a. Op regionaal niveau berust de verantwoordelijkheid bij de provincies.

Diverse externe ontwikkelingen, zoals de decentralisatie van overheidstaken, maken momenteel dat de oorspronkelijke aanspreekpunten bij de overheid verdwijnen. Rollen, taken en belangenbehartiging staan ter discussie. Waterrecreatie in het bijzonder is een onderwerp dat overal tussen lijkt te vallen. In het huidige landelijke en regionale waterbeleid en waterbeheer heeft waterrecreatie nog geen prioriteit en wordt niet beschouwd als één van de kerntaken.

In deze rapportage staat het onderzoek centraal dat door het Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme (NRIT) is uitgevoerd in opdracht van het Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), waarbij de totale (macro-economische) betekenis van toerisme en recreatie wordt becijferd. Daarbij staat de vraag centraal welke rol van betekenis het in Nederland aanwezige water daarbij speelt. In het kader van het vormgeven van het waterbeleid en de ruimtelijke ordening is het van belang inzicht te verwerven in de relatie tussen recreatie en toerisme enerzijds en water anderzijds. Daarbij gaat het zowel om de directe (feitelijk recreatief gebruik van water) als de indirecte (belevingswaarde c.q. intrinsieke attractiviteit; 'kijkwater') relatie met water.

In oktober 2001 is over de eerste fase van het onderzoek verslag uitgebracht. Bij evaluatie van de resultaten is aan de hand van de beschouwing van enkele referentiegegevens geconcludeerd dat de ramingen van de macro-economische betekenis van waterrecreatie een vrij waargetrouw beeld opleveren. Tegelijkertijd is echter geconstateerd dat door middel van aanvullend onderzoek een grotere nauwkeurigheid en nadere onderbouwing van de gehanteerde gegevens kan worden verkregen. In dit rapport wordt dan ook een aangepaste raming gepresenteerd, gebaseerd op de onderbouwende onderzoeken waarvan in de volgende paragraaf een korte beschrijving wordt gegeven.

1.2 Nadere onderbouwing

Telefonische enquête CVO panel

Zoals reeds is vermeld, wordt in deze rapportage een raming gemaakt van de rol die water speelt bij recreatie en toerisme. Om voor dagtochten en vakanties de relatie met water nader te specificeren, is een telefonische enquête gehouden waarbij dit onderwerp centraal stond. De onderzoekspopulatie is gevormd door mensen die het afgelopen jaar een vakantie in Nederland hebben doorgebracht. Uit het panel van het Continu Vakantie Onderzoek (CVO) is op basis daarvan een "random" steekproef getrokken, bestaande uit netto 300 respondenten (Bijlage 1: Belangrijkste resultaten telefonische enquête). Onder andere vanwege een tijdslimiet is gekozen voor deze vorm van onderzoek, waarbij in een relatief korte tijd toch een betrouwbare indruk kan worden verkregen van de benodigde informatie.

Aan de respondenten is gevraagd welke rol de aanwezigheid van water naar hun mening speelt bij het beoefenen van een bepaalde activiteit of bij de keuze voor een bepaalde verblijfsomgeving voor hun vakantie. Een ander onderdeel van de enquête bestaat uit een vraag die betrekking heeft op de bestedingen tijdens de laatst ondernomen vakantie. Daarbij is gevraagd naar een nadere specificatie van die bestedingen naar bestedingscategorieën (bijvoorbeeld vervoer, verblijf, horeca). De resultaten zijn gebruikt om de economische betekenis van recreatie en toerisme en de rol die het water daarbij speelt, opnieuw te ramen.

Aanvullend desk-research

Naast een telefonische enquête is ten behoeve van een trendbeschrijving aanvullend desk-research uitgevoerd, waarbij met name de laatste ontwikkelingen op het gebied van waterrecreatie in beschouwing zijn genomen. Daarnaast is ook gelet op meer algemene ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan in het vakantie- en recreatiegedrag.

1.3 Leeswijzer

In deze rapportage wordt de macro-economische betekenis van recreatie en toerisme in relatie tot het in Nederland aanwezige water onder de loep genomen. Het gaat hierbij om een beschrijving van de belangrijkste resultaten en kengetallen. In het volgende hoofdstuk zal in het kort worden ingegaan op de economische betekenis van recreatie en toerisme in Nederland. In hoofdstuk 3 zal vervolgens de relatie met water nader gespecificeerd worden. Hoofdstuk 4 sluit het geheel af met een beschrijving van de belangrijkste ontwikkelingen en trends op het gebied van waterrecreatie.

2 De macro-economische betekenis van recreatie en toerisme in Nederland

2.1 Inleiding

De betekenis en de rol van recreatie en toerisme voor de Nederlandse samenleving kan op diverse manieren benaderd en beschreven worden. In dit rapport staat de macro-economische betekenis van recreatie en toerisme centraal. Het gaat daarbij om de bijdragen die recreatie en toerisme leveren aan de vorming van het nationaal product* en de werkgelegenheid.

De omvang van deze economische bijdragen is in het kort als volgt bepaald. In eerste instantie zijn de volgende vormen van recreatie en toerisme onderscheiden:

- dagtochten van Nederlandse ingezetenen
- binnenlandse vakanties van Nederlandse ingezetenen
- dagtochten van buitenlanders in Nederland
- inkomend toerisme
- uitgaand toerisme.

Van elk van deze vormen van recreatie en toerisme zijn de nodige statistische gegevens bekend. Belangrijkste bronnen van dit soort gegevens zijn het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Continu Vakantieonderzoek (CVO).

Met behulp van deze gegevens is vervolgens een raming opgesteld van de consumptieve bestedingen die in het kader van recreatie en toerisme binnen Nederland plaatsvinden. Hierbij is afzonderlijk rekening gehouden met de aanschaf van duurzame consumptiegoederen in het kader van recreatie en toerisme. Tenslotte is met behulp van aan de nationale rekeningen ontleende parameters een schatting gemaakt van de betekenis van deze bestedingen voor het nationaal product en de werkgelegenheid.

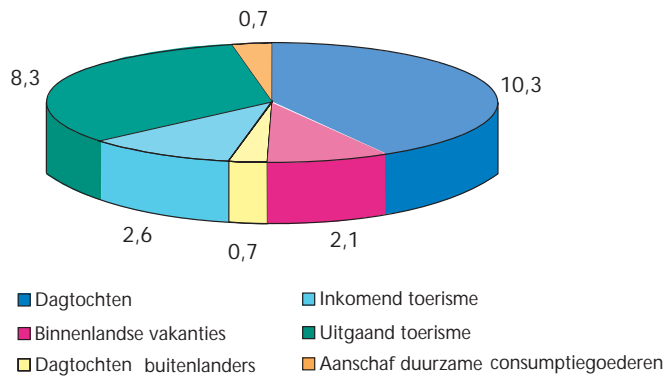
2.2 Bestedingen

De bestedingen betreffen uitgaven van consumenten uitgedrukt in consumenten- of winkelprijzen, inclusief BTW. Het totaal van de door recreatie en toerisme gegenereerde bestedingen bedraagt bijna € 25 miljard. Een specificatie is gegeven in grafiek 2 op de volgende bladzijde, waar deze eveneens wordt toegelicht. De afzonderlijke categorieën (dagtochten, vakanties, e.d.) worden in hoofdstuk 3 nader toegelicht.

De bestedingen zijn uitgedrukt in bruto-omzetbedragen, waarin onder andere inkoopwaarden (handelssectoren) en BTW zijn begrepen. Met behulp van de zogenaamde input/output-tabellen uit de Nationale Rekeningen (CBS) is het belang dat de bestedingen hebben voor de nationale economie nauwkeuriger in kaart te brengen.

*Het Nationaal Product wordt gevormd door de som van de toegevoegde waarde van alle activiteiten in Nederland. Het Nationaal Product is vrijwel gelijk aan het nationaal inkomen (ca. € 400 miljard)

Bestedingen in het kader van recreatie en toerisme (in miljarden euro's; in totaal 24,7 mld.)

Zo is te becijferen welke bijdrage deze bestedingen leveren aan de finale productie en aan de toegevoegde waarde. De uitkomsten die op deze manier worden verkregen, geven het totaal weer van directe en indirecte effecten. De directe effecten ontstaan in de sector(en) waar de consument zijn besteding verricht (met name horeca en handel). De indirecte effecten ontstaan doordat de 'directe' sectoren voor hun productie een beroep moeten doen op andere sectoren, die op hun beurt eveneens weer inkopen bij andere sectoren, enzovoort. Deze opeenstapeling van directe en indirecte effecten is begrepen in de hieronder weergegeven cijfers.

Finale productie

De finale productie omvat de waarde van alle voor verkoop bestemde goederen en ontvangsten voor bewezen diensten. Deze waarde is gebaseerd op de prijs die de producent daadwerkelijk overhoudt (dus exclusief de handels- en vervoersmarges van derden en exclusief BTW). In 2000 is door recreatie en toerisme naar schatting bijna € 28 miljard aan finale productie gegenereerd. De verdeling daarvan over de diverse economische sectoren is weergegeven in bijlage 2.

Toegevoegde waarde

De toegevoegde waarde is gelijk aan de waarde van de productie verminderd met het intermediair verbruik. Het intermediair verbruik omvat alle producten die verbruikt zijn in het productieproces. Het nationaal product bestaat uit het totaal van de toegevoegde waarden die gedurende een jaar in de onderscheiden sectoren van de economie zijn voortgebracht. Recreatie en toerisme waren in 2000 goed voor een totale toegevoegde waarde van bijna € 13 miljard.

Bijlage 2 geeft de toegevoegde waarden weer die in de diverse economische sectoren ontstaan als gevolg van de bestedingen in het kader van recreatie en toerisme.

Werkgelegenheid

De betekenis voor de werkgelegenheid van recreatie en toerisme is substantieel. Onderscheid is nog te maken tussen arbeidsvolume in arbeidsjaren en het aantal bezette banen. Als gevolg van voornamelijk het fenomeen deeltijdarbeid is het aantal bezette banen altijd (aanzienlijk) groter dan het arbeidsvolume gemeten in arbeidsjaren. Beide grootheden (arbeidsjaren en aantal banen) zijn gespecificeerd naar sector in bijlage 2. Uitgedrukt in arbeidsjaren spreken we over een werkgelegenheidsbelang van zo'n 260.000 arbeidsjaren en in banen gaat het om een aantal van ruim 415.000. Het is van belang te benadrukken dat ook deze werkgelegenheidscijfers het totaal weergeven van de zgn. directe en indirecte effecten. De uitstraling die de bestedingen hebben voor andere sectoren dan specifiek voor de sector waarin de bestedingen zijn gedaan, zijn derhalve meegenomen in deze cijfers.

3 Waterrecreatie en watertoerisme

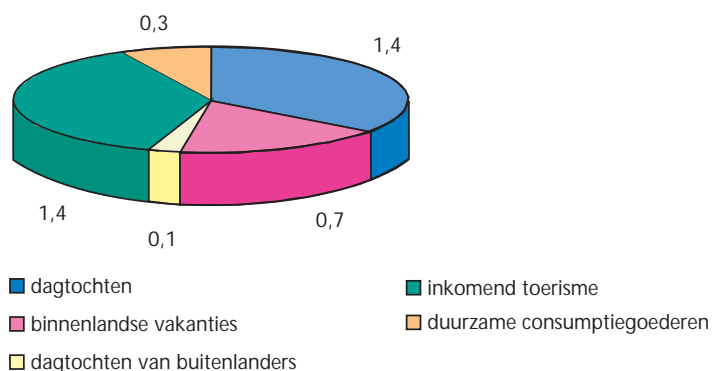
3.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 zijn zes bestedingscategorieën van recreatie en toerisme onderscheiden: dagtochten van Nederlandse ingezetenen, binnenlandse vakanties van Nederlandse ingezetenen, dagtochten van buitenlanders in Nederland, inkomend toerisme, uitgaand toerisme en duurzame recreatiegoederen. Van elk van deze vormen is globaal te bepalen voor welk deel deze in relatie staan tot water. Uiteraard geldt voor de categorie uitgaand toerisme dat de aanwezigheid van water in Nederland daar geen rol in speelt en daarmee ook geen economische spin-off in Nederland genereert. Deze vorm van recreatie en toerisme blijft daarom verder buiten beschouwing.

3.2 Bestedingen

De consumptieve bestedingen, uitgedrukt in consumenten- of winkelprijzen die in 2000 gedaan zijn in het kader van watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme, bedroegen naar schatting € 3,9 miljard. De totale watergerelateerde bestedingen kunnen als volgt worden uitgesplitst naar vijf bestedingscategorieën:

Totale bestedingen als gevolg van watergerelateerde recreatie en toerisme (in miljarden euro's; in totaal 3,9 mld.)

In bovenstaande grafiek zijn de watergerelateerde uitgaven in het kader van recreatie en toerisme opgenomen. Het betreffen wederom de consumenten- of winkelprijzen inclusief BTW. In het hiernavolgende wordt per bestedingscategorie een korte toelichting gegeven op het bovenstaande.

Om vast te stellen in hoeverre bepaalde gedane bestedingen in relatie staan tot water, zijn de resultaten van het aanvullend onderzoek onder de CVO-panelleden aangewend (zoals beschreven in hoofdstuk 1).

Watergerelateerde dagtochten van Nederlanders

In 2000 werden naar schatting in totaal 973 miljoen dagtochten binnen Nederland door Nederlandse ingezetenen ondernomen. Hiervan hadden ongeveer 110 miljoen dagtochten een duidelijk aantoonbare directe relatie met water (bijvoorbeeld watersport, vissen, zwemmen e.d.).

Daarnaast kan van zo'n 375 miljoen dagtochten worden aangenomen dat die op een indirecte wijze gerelateerd waren aan water (bijvoorbeeld fietsen en wandelen in een waterrijke omgeving).

De bestedingen die voortvloeiden uit de dagtochten die op enigerlei

wijze iets met water te maken hadden, bedroegen in 2000 bijna € 1,4 miljard (dat is 13,2% van de totale bestedingen aan dagtochten). Daarvan is zo'n € 235 miljoen direct watergerelateerd te noemen en de resterende € 1.122 miljoen indirect watergerelateerd.

Watergerelateerde binnenlandse vakanties van Nederlanders

In totaal waren de Nederlandse ingezetenen in 2000 goed voor zo'n 16,6 miljoen binnenlandse vakanties. Naar schatting hadden bijna 5,5 miljoen van deze vakanties op een of andere manier een relatie met water.

De totale bestedingen die met de watergerelateerde binnenlandse vakanties samenhangen, beliepen in 2000 ruim € 0,7 miljard (of 34,1% van de totale bestedingen aan binnenlandse vakanties).

Watergerelateerde dagtochten van buitenlanders

Over de specifieke voorkeuren van buitenlanders in relatie tot dagtochten zijn geen onderzoeksgegevens bekend. Verondersteld is dat buitenlanders, wat de keuze van hun dagtochten betreft, zich op een soortgelijke wijze laten beïnvloeden door water als Nederlanders. Met deze veronderstelling is geraamd dat de bestedingen die buitenlanders in dit kader in Nederland hebben gedaan in 2000 een totaal bedrag beliepen van € 0,1 miljard (13,2% van de geraamde totale bestedingen van buitenlanders aan dagtochten).

Watergerelateerd inkomend toerisme

In 2000 werden ruim 27 miljoen overnachtingen geteld van buitenlanders in Nederland. Becijferd is dat ongeveer 7,5 miljoen overnachtingen in verband te brengen zijn met de aanwezigheid van water.

De buitenlandse toeristen die werden aangetrokken door het water besteedden in 2000 samen voor € 1,5 miljard in Nederland (of 55,8% van het totaal). Verhoudingsgewijs zijn bestedingen van buitenlanders aan vakanties in Nederland dus in grotere mate watergerelateerd dan diezelfde bestedingen van Nederlanders. Buitenlanders worden over het algemeen dan ook in meerdere mate aangetrokken door de waterrijke provincies in Nederland.

Watergerelateerde duurzame consumptiegoederen

In totaal besteedden Nederlandse ingezetenen voor ongeveer € 0,7 miljard aan duurzame consumptiegoederen in het kader van recreatie en toerisme. Geraamd is dat hiervan € 0,3 miljard (of 45,3% van het totaal) in verband is te brengen met watergerelateerde uitingen van recreatie en toerisme.

3.3 Watergerelateerde bestedingen in relatie tot de stroomgebieden

In tabel 2 is de verdeling van watergerelateerde bestedingen over de in Nederland te onderscheiden stroomgebieden weergegeven (zie bijlage 3 voor de gehanteerde toedeling van gemeentes dan wel provincies van de stroomgebieden). Zoals blijkt uit onderstaand overzicht is het merendeel van de watergerelateerde bestedingen geconcentreerd in de stroomgebieden Rijn, Maas en Kust Rijn. Dit zijn dan ook de grotere gebieden in Nederland met de grootste concentratie van steden en attractiepunten. Dit in tegenstelling tot gebieden als Eems en Schelde, welke kleiner in oppervlakte zijn, maar ook relatief dunbevolkt en waar zich verhoudingsgewijs zeer weinig attractiepunten bevinden.

Tabel 2 Watergerelateerde bestedingen (x € 1 miljoen) naar stroomgebied

	waterge- relateerd	Eems	Maas	Rijn	Schelde	Wadden	Kust Maas	Kust Rijn	Kust Schelde
Dagtochten Binnenlandse vakanties	1.357	21	385	830	13	17	25	53	13
Dagtochten buitenlanders	720	6	94	265	16	131	59	94	55
Inkomend toerisme	96	2	27	58	1	1	2	4	1
	1.452	1	71	926	0	52	80	234	88
Subtotaal	3.625	30	577	2.079	30	201	166	385	157
Aanschaf duurzame recr. goederen	303	2	49	174	2	17	13	33	13
Totaal	3.928	32	626	2.253	32	218	179	418	170

Bron: NRIT

3.4 De betekenis van watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme voor de nationale economie

De methodiek die in hoofdstuk 2 is gehanteerd om de macro-economische betekenis van recreatie en toerisme te beschrijven, is ook geïsoleerd toe te passen op de watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme. In bijlage 4 zijn de waarden weergegeven van de finale productie, de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid (in arbeidsjaren en in banen) die ontstaan als gevolg van de watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme.

In (afgeronde) totalen gaat het daarbij om de volgende bedragen en aantallen:

- bestedingen € 3,9 miljard
- aantal arbeidsjaren 58.000
- finale productie € 5,9 miljard
- aantal banen 92.000
- toegevoegde waarde € 2,9 miljard

4 Trendmatige ontwikkelingen

4.1 Inleiding

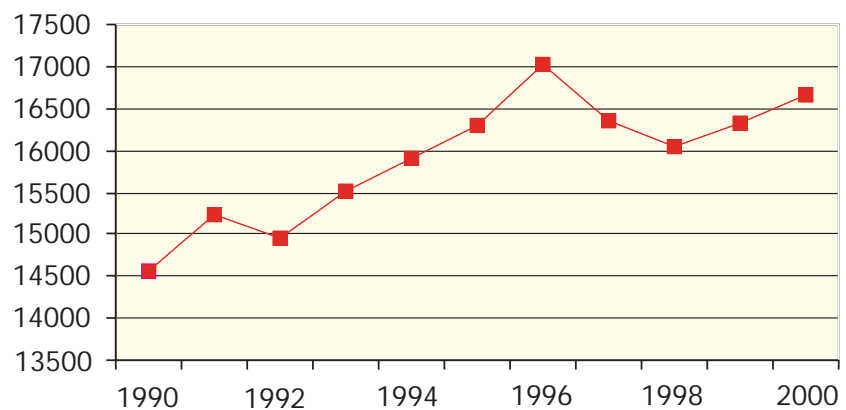
In Nederland wordt de toeristisch-recreatieve markt de laatste jaren - met name wat de vraagontwikkeling betreft- steeds meer gekenmerkt door stabilisatie in plaats van een verdere substantiële groei die zich in de voorgaande jaren had ingezet. De genoemde stabilisering gaat gepaard met tussentijdse stijgingen en dalingen, maar gemiddeld wordt over een aantal jaren heen eenzelfde niveau bereikt. In de volgende paragraaf worden voor een aantal deelsectoren de belangrijkste algemene ontwikkelingen op een rijtje gezet. In paragraaf 4.3 worden meer specifieke ontwikkelingen betreffende waterrecreatie genoemd.

4.2 Ontwikkelingen in recreatie en toerisme in het algemeen

Binnenlands toerisme

Zoals uit onderstaande figuur valt af te lezen, zijn er de laatste jaren geen echt spectaculaire ontwikkelingen te constateren voor wat betreft het absolute aantal binnenlandse vakanties. In het totale aantal vakanties is het jaar 1996 een goed jaar geweest. Sindsdien is dit niveau echter niet meer bereikt. De laatste jaren is een geringe stijging te zien in het totale aantal vakanties.

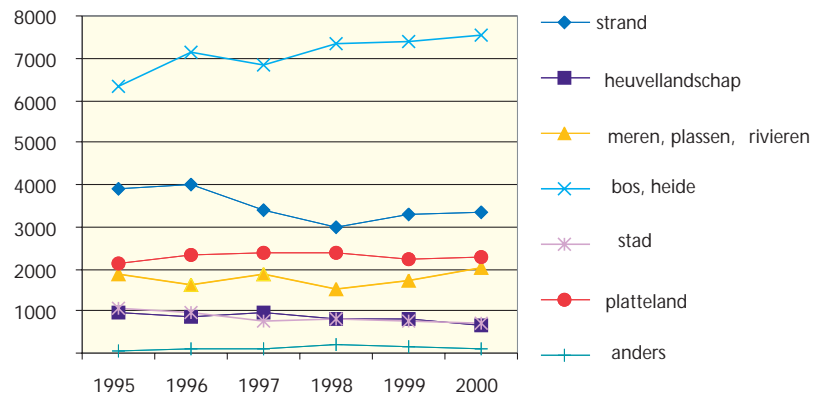
Figuur 1
Ontwikkeling in binnenlandse
vakanties 1990 - 2000 (x 1.000)

Bron: Continu Vakantie Onderzoek (CVO)

Wanneer we specifiek kijken naar de relatie tussen vakanties en de aanwezigheid van water in de verblijfsomgeving, kan met name worden gelet op de ontwikkeling van het aantal vakanties aan strand, zee en duinen of meren, plassen en rivieren.

figuur 2
Ontwikkeling in binnenlandse vakanties naar verblijfsomgeving 1995 – 2000 (x 1.000)

Bron: Continu Vakantie Onderzoek (CVO)

In absolute zin is het aantal vakanties aan strand, zee en duinen van 1995 tot 1998 gedaald om vervolgens weer licht te stijgen. Het aantal vakanties lag in 2000 echter nog steeds onder het niveau van 1995 en 1996. In de ontwikkeling van vakanties bij meren, plassen en rivieren vallen van jaar tot jaar kleine stijgingen en dalingen te constateren. Sinds 1998 is er weer een lichte stijging ingezet. De sterkste stijgende lijn is te zien in de ontwikkeling van vakanties naar bos of heide, wat eveneens de meest populaire verblijfsomgeving is voor binnenlandse vakanties.

Wanneer we specifiek letten op het gebruik van een boot als logiesvorm tijdens binnenlandse vakanties, valt op te merken dat deze onderhevig is aan sterke jaarlijkse fluctuaties in de mate van gebruik. Dat geldt in het bijzonder voor korte bootvakanties. In 2000 namen zowel de korte als de lange bootvakanties aanzienlijk toe. Ook het totaal aantal daarbij behorende overnachtingen nam sterk toe.

Buitenlanders in Nederland

In 2000 trokken Nederlandse logiesaccommodaties 25,9 miljoen gasten, hetgeen een stijging inhoudt van +1%. In 1999 bedroeg deze stijging nog +8%. De groei in 2000 werd gerealiseerd door een toename met 2% van Nederlandse gasten en een toename van 1% van buitenlandse gasten. Ook deze groei is beduidend lager dan die in voorgaande jaren. Geconstateerd kan dus worden dat ook hier sprake is van een stabilisering. Daarbij is de gemiddelde verblijfsduur de laatste jaren eveneens vrij stabiel. In 2000 is er zelfs sprake van een geringe daling van het gemiddeld aantal overnachtingen (van 3,3 naar 3,2).

Voor wat betreft de regionale spreiding van het buitenlandse bezoek wordt in tabel 3 een overzicht gegeven van de toeristengebieden in Nederland die qua overnachtingen het meest in trek zijn bij buitenlandse bezoekers:

Tabel 3 Belangrijkste toeristengebieden voor inkomend toerisme, 2000 (in %)

	1999	2000
4 Grote Steden	31	31
Noordzeebadplaatsen	20	21
Oost-Brabant, Noord- en Midden-Limburg en Rijk		
v. Nijmegen	7	7
Waddeneilanden	7	5
West- en Midden-Brabant	5	5
IJsselmeerkust	5	4
Deltagebied	3	4

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

Ruim driekwart (77%) van het totaal aantal buitenlandse overnachtingen in Nederland komt voor rekening van deze toeristengebieden. De overige 23% komt aldus voor rekening van de resterende 10 toeristengebieden. Uit statistieken over eerdere jaren komt een vrij consistent beeld naar voren betreffende de spreiding van buitenlandse bezoekers over Nederland. De 'waterrijke' gebieden spelen daarbij een relatief belangrijke rol.

Dagtochten

Dagtochten nemen een belangrijke plaats in in het vrijetijdsgedrag van de Nederlander. Steeds meer mensen zoeken daarbij in hun vrije tijd het water op.

In de volgende paragraaf is een overzicht opgenomen van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van waterrecreatie.

4.3 Trends en ontwikkelingen in waterrecreatie

- De verwachting - op basis van het SEO-Waterrecreatiemodel - is dat de recreatieve activiteit 'zonnen/zwemmen' in het begin van deze eeuw niet echt verder zal toenemen en dus gaat stabiliseren. De oeverrecreanten zullen echter in de toekomst een groter ruimtebeslag genereren door de behoefte aan meer (en specifiekere) voorzieningen;
- De relatie van verblijfsrecreatie met water is en blijft vrij specifiek. Verblijfsrecreatieve projecten met een directe 'waterrelatie' (bijvoorbeeld uitzicht op het water en/of een zeer nabij gelegen jachthaven) blijken nog altijd een extra attractiewaarde te bezitten. In de nabije toekomst mag dan ook een toenemende belangstelling worden verwacht voor (vrij dure) verblijfsrecreatieve projecten in combinatie met (kwalitatief hoogstaande) watersportvoorzieningen. Hierbij kan ook worden gedacht aan alternatieve verblijfsmogelijkheden in de vorm van drijvende recreatieve wooneenheden;
- Met name vanuit de demografische ontwikkeling (ontgroening en vergrijzing) kunnen de volgende verwachtingen worden gespecificeerd:
 - ten aanzien van de sportvisserij worden geen sterke toenames verwacht;
 - voor het sportduiken geldt het tegenovergestelde, waarbij echter wel rekening moet worden gehouden met een toenemende vraageffectuering (zeker bij meer geoefende duikers) in het buitenland;

- vanuit de vraagzijde valt er een afnemende belangstelling van met name jongeren voor de watersport te constateren. Hier kan echter verandering in komen wanneer watersport expliciet gecombineerd wordt aangeboden met andere recreatieve activiteiten als bijvoorbeeld wandelen, fietsen, het bezoeken van attracties;
 - verwacht wordt dat er een toenemende vraag naar 'gemaksbotten' zal komen, die weinig onderhoud vergen;
- Factoren die een voorspoedige ontwikkeling van de watersport in gevaar kunnen brengen, zijn: de milieuregelgeving (en de daaruit voortvloeiende lastenstijgingen), de vaarbelastingen, infrastructurele knelpunten in de vorm van drukte op het water, het ondieper worden van vaarwegen en het terugdringen van het varen in natuurgebieden;
 - De recreatieve toervaart zal de komende jaren nog behoorlijk toenemen. Deze verwachting is gebaseerd op onder meer het SEO-Watermodel waarbij van gunstige inkomensontwikkelingen en flinke groei van de waterrecreatievloot wordt uitgegaan. Het basistoervaarnet zal dan echter verder moeten worden verbeterd conform de BRTN-plannen;
 - Er vindt binnen de watersportsector, mede door een toenemende trek naar grotere wateren, een verschuiving plaats naar grotere (luxere en exclusievere) schepen. Daardoor worden er ook steeds hogere eisen gesteld aan het comfort op en rondom de ligplaats. Mede dankzij deze ontwikkeling signaleert bijna de helft van alle bestaande jachthavens de behoefte aan capaciteitsuitbreiding. Onder andere vanwege hoge investeringslasten wordt echter verwacht dat er weinig of geen nieuwe jachthavens bij zullen komen;
 - Tot slot neemt de druk op de kust vanaf land en zee toe, rekening houdend met eventuele klimaatveranderingen, die een versnelde zeespiegelstijging tot gevolg kunnen hebben. De ruimtebehoefte vanuit het aspect veiligheid wordt in dit opzicht dan ook belangrijker.

4.4 Slot

Voor wat betreft de algemene toekomstige ontwikkelingen kan gesteld worden dat er zich op het gebied van recreatie en toerisme de laatste jaren weinig spectaculaire ontwikkelingen hebben voorgedaan, zowel niet in positieve als in negatieve zin. Er is eerder sprake van stabilisatie met kleine veranderingen c.q. verschuivingen ten aanzien van bijvoorbeeld wat meer uithuizige dagrecreatie. Deze trend betekent in ruimtelijk opzicht dat aanzienlijke oppervlakteclaims voor nieuwe toeristisch-recreatieve projecten nog maar sporadisch hoeven te worden verwacht.

Echter, een stabilisatie in de verdere vraagontwikkeling betekent uiteraard niet dat alles nagenoeg hetzelfde zal blijven. Immers, ook al blijven bepaalde marktsegmenten (meer kwantitatief gezien) nagenoeg gelijk, dan kan en zal er binnen dat segment toch nog het nodige veranderen. Met name zal er sprake zijn van interne verschuivingen in de zin van meer dagtochten naar attractieparken en minder naar familie en kennissen, evenals bijvoorbeeld meer overnachtingen in de hotelsector in plaats van de bungalowsector.

Dergelijke 'interne verschuivingen' zullen in de toekomst nog extra gestimuleerd worden wanneer er een verdere profilering (onderscheiding ten opzichte van anderen) vanuit bepaalde toeristisch-recreatieve producten en diensten zal plaatsvinden. Een dergelijke

profilering op basis van bepaalde prijs-/kwaliteitverhoudingen zal op haar beurt wel bepaalde (veelal) beperkte ruimtelijke consequenties met zich meebrengen.

Uiteindelijk kan geconcludeerd worden dat water over het algemeen een relatief grote rol speelt in toeristisch-recreatieve gedrags- en bestedingspatronen in Nederland (zo'n 24% van de binnenlandse bestedingen aan recreatie en toerisme staat op enigerlei wijze in relatie tot water). Het bestaansrecht van waterrecreatie als beleidsterrein lijkt daarmee gegarandeerd en zou dan ook tot de prioriteiten en kerntaken binnen het huidige waterbeleid moeten behoren. Men kan dit beleidsterrein uiteraard op verschillende wijzen vormgeven.

Hoewel vanuit de beschreven ontwikkelingen voor de toekomst met name een toenemende stabilisering op het gebied van recreatie en toerisme verwacht kan worden, wil dit niet zeggen dat er zich geen veranderingen zullen voordoen in meer kwalitatieve zin. Vooral de toenemende kwaliteitseisen, waar echter ook een bepaald prijskaartje aan vast mag hangen, kunnen in de toekomst leiden tot stijgende bestedingen aan recreatie en toerisme in het algemeen en waterrecreatie in het bijzonder. Daardoor lijkt in het toekomstige beleid met name een rol weggelegd voor het stimuleren van kwalitatieve verbeteringen in plaats van verdere uitbreiding in ruimtelijke zin.

Geraadpleegde Literatuur

- Bedrijfschap Horeca en Catering, (2001). Horeca in cijfers 2001. BH: Zoetermeer.
- Bossche, M. van den, et al, (1999). De Nederlandse Watersportindustrie. Economische betekenis en structuur. Delft University Press: Delft.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, (1995). Buitenlandse toeristen in Nederland 1993/1994. CBS: Den Haag/Voorburg.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, (1997). Dagrecreatie 1995/'96. CBS: Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, (2001). Toerisme in Nederland. Het gebruik van logiesaccommodaties. CBS: Voorburg/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek, (2002). Buitenlandse toeristen in Nederland 1999. CBS: Voorburg/Heerlen.
- Commissie Waterbeheer 21e eeuw (WB21), (2000). Waterbeleid voor de 21e eeuw. Advies van de Commissie Waterbeheer 21e eeuw. WB21: Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat, (2000). 3e Kustnota. Traditie, Trends en Toekomst. Ministerie van Verkeer en Waterstaat: Den Haag.
- NEI - Rotterdam (2000) De economische betekenis van het IJsselmeergebied.
- Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, (1998). De economische betekenis van toerisme en recreatie in Nederland anno 1998. NRIT: Breda.
- Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, (2001). Economische analyse in het kader van de strategische rolbepaling van water, en rijkswaterstaat als waterbeheerder bij recreatie en toerisme. NRIT: Breda.
- Nederlands Research Instituut voor Recreatie en Toerisme, (2001). Trendrapport toerisme en recreatie 2000 – 2001. NRIT: Breda.
- SEO, (1995). Het SEO-waterrecreatiemodel. Model in het kader van het project Watersysteemverkenningen. SEO: Amsterdam.
- SME MilieuAdviseurs, (2002). Recreatie tussen wal en schip? De rol van Rijkswaterstaat bij recreatie en toerisme. SME: Utrecht.
- Toerisme Recreatie Nederland, (2001). Bezoekersaantallen Toeristische Attracties 1995 – 2000. TRN: Leidschendam.

Bijlagen

Bijlage 1: Belangrijkste resultaten telefonische enquête

Tabel 1
Gemiddelde watergerelateerdheid
activiteiten (in %)

	Watergerelateerdheid
Wandelen	29,2%
Fietsen	25,6%
Toeren met de auto	23,2%
Recreatief winkelen	9,3%
Uit eten gaan	21,5%

Tabel 2
Watergerelateerde
vakanties naar
verblijfsomgeving (in %)

	Watergerelateerdheid
Strand, zee, duinen	72,1%
Heuvelandschap	10,0%
Meren, plassen, rivieren	58,5%
Bos, heide	15,5%
Stad	17,7%
Platteland, polder	24,0%
totaal	33,4%

Tabel 3 Verdeling van bestedingen tijdens binnenlandse vakanties over diverse bestedingscategorieën (in %)

	vervoer	verblijf	horeca binnen acc.	supermarkt binnen acc.	excur- sies buiten	horeca buiten acc.	attracties buiten acc.	winkelen buiten acc.	supermarkt buiten acc.	totaal
Strand, zee, duinen	11,7	37,0	7,4	8,9	2,1	16,3	2,1	11,6	2,9	100
Heuvel- landschap	14,2	46,3	10,5	3,0	3,7	12,8	2,2	5,3	2,0	100
Meren, plassen, rivieren	9,7	36,8	12,7	13,0	3,3	13,5	2,5	5,7	2,8	100
Bos, heide	10,3	41,8	11,1	10,0	1,9	8,9	3,6	10,6	1,8	100
Stad	11,6	44,2	11,3	1,9	4,7	14,6	1,2	10,4	0,1	100
platteland polder	13,1	43,6	9,1	6,0	2,3	11,0	1,6	8,7	4,6	100
totaal	11,8	41,7	10,3	7,1	3,0	12,8	2,2	8,7	2,4	100

Bijlage 2: Finale productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid recreatie en toerisme

Finale productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid als gevolg van bestedingen (in totaal € 24,7 miljard) in het kader van recreatie en toerisme (jaar 2000), toegerekend aan 22 sectoren

(bedragen x € 1 miljoen)

Sectoren	Finale productie	Toegevoegde waarde	Aantal arbeidsjaren	Aantal banen
1 Land-, tuin-, bosbouw en visserij	334	155	3.782	4.801
2 Aardolie- en gaswinning	149	123	78	80
3 Delfstoffenwinning (overig)	9	4	23	22
4 Slachterijen, vleeswaren-, zuivel- en melkproductenindustrie	419	78	931	1.113
5 Overige voedingsmiddelenindustrie	892	210	3.461	4.137
6 Dranken- en tabaksindustrie	453	202	1.084	1.296
7 Textiel, kleding en leder	58	17	382	452
8 Papier, papierwaren en grafische industrie	474	189	3.084	3.318
9 Aardolieraffinage, chemische en rubber en kunststofverwerkende industrie	866	192	1.646	1.679
10 Overige industrie	857	273	5.873	6.442
11 Elektriciteits-, gas- en waterleiding-bedrijven	494	168	931	993
12 Hout- en bouwmaterialenindustrie, aardewerk en glas, bouwnijverheid en bouwinstallatie	531	192	4.104	4.502
13 Handel	1.888	1.126	24.254	38.034
14 Horeca	8.458	4.302	110.461	187.697
15 Transport en communicatie	1.679	876	12.346	14.652
16 Reisbureaus	1.702	314	7.429	9.677
17 Financiële dienstverlening	408	243	2.753	3.409
18 Zakelijke diensten, exploitatie onroerend goed	3.790	2.485	34.922	59.833
19 Cultuur, sport, recreatie, radio en televisie	3.968	1.524	36.039	61.753
20 Gokwezen	2	1	10	17
21 Overige dienstverlening	348	245	6.309	10.078
22 Overheid	101	68	1.202	1.483
Totaal	27.879	12.986	261.103	415.467

Bijlage 3: Sleutel stroomgebieden

Gehanteerde gemeentenummers stroomgebieden (t.b.v. analyses binnenlands toerisme)

Eems Gemeentenummers:	3, 7, 10, 24, 37, 39, 40, 48, 52 105 765 1651, 1661 1987
Maas Gemeentenummers:	198 209, 212, 225, 245, 247, 252, 257, 263, 268, 276, 296, 297 504, 559, 580 611, 617, 664, 668, 678 716, 738, 744, 748, 749, 753, 755, 756, 757, 758, 759, 762, 766, 770, 772, 777, 779, 781, 784, 785, 786, 788, 794, 796, 797, 798 808, 809, 814, 815, 820, 823, 824, 826, 828, 835, 840, 844, 845, 846, 847, 848, 851, 855, 856, 858, 860, 861, 863, 865, 866, 867, 870, 874, 878, 879, 881, 882, 885, 888, 889, 890, 893, 897, 898, 899 902, 905, 906, 907, 912, 913, 914, 917, 918, 920, 923, 925, 928, 929, 933, 934, 935, 936, 938, 941, 944, 946, 951, 957, 962, 964, 965, 968, 971, 973, 974, 975, 976, 977, 981, 983, 984, 986, 988, 990, 993, 994 1652, 1655, 1658, 1659, 1665, 1667, 1669, 1670, 1671, 1674, 1679, 1684, 1685, 1695 1702, 1721, 1723, 1728 1937
Schelde Gemeentenummers:	650, 654, 675, 677, 687 703, 704, 715, 718 873
Waddeneilanden Gemeentenummers:	60, 88, 93, 96 448
Kust Maas Gemeentenummers:	511 614 1676
Kust Rijn Gemeentenummers:	357, 366, 373, 375, 377, 383, 396 400, 444, 453, 473, 476 519, 520, 521, 598, 537, 562, 575 629
Kust Schelde Gemeentenummers:	692 717 1698
Rijn Gemeentenummers:	Overige gemeenten in Nederland

Omrekenleutel Provincies – Stroomgebieden Inkomend Toerisme

Bron: NRIT schattingen

	eems	maas	schelde	rijn	wadden	kust schelde	kust maas	kust rijn
Groningen	20%			80%				
Friesland				90%	10%			
Drenthe				100%				
Overijssel				100%				
Gelderland		10%		90%				
Utrecht				100%				
Noord-Holland				75%	5%			20%
Flevoland				100%				
Zuid-Holland		10%		60%			10%	20%
Noord-Brabant		100%						
Limburg		100%						
Zeeland		20%	0%			50%	30%	

Omrekenleutel Provincies – Stroomgebieden Dagtochten

Bron: NRIT schattingen

	eems	maas	schelde	rijn	wadden	kust schelde	kust maas	kust rijn
Groningen	50%			50%				
Friesland				90%	10%			
Drenthe				100%				
Overijssel				100%				
Gelderland		10%		90%				
Utrecht				100%				
Noord-Holland				80%	5%			15%
Flevoland				100%				
Zuid-Holland		30%		60%			5%	5%
Noord-Brabant		100%						
Limburg		100%						
Zeeland		20%	30%			30%	20%	

Bijlage 4: Finale productie en afzet, toegevoegde waarde en werkgelegenheid watergerelateerde recreatie en toerisme

Finale productie, toegevoegde waarde en werkgelegenheid als gevolg van bestedingen (in totaal € 24,7 miljard) in het kader van watergerelateerde vormen van recreatie en toerisme (jaar 2000), toegerekend aan 22 sectoren

(bedragen x € 1 miljoen)

Sectoren	Finale productie	Toegevoegde waarde	Aantal arbeidsjaren	Aantal banen
1 Land-, tuin-, bosbouw en visserij	78	36	879	1.116
2 Aardolie- en gaswinning	32	26	17	17
3 Delfstoffenwinning (overig)	2	1	5	5
4 Slachterijen, vleeswaren-, zuivel- en melkproductenindustrie	99	18	219	262
5 Overige voedingsmiddelenindustrie	176	41	682	816
6 Dranken- en tabaksindustrie	98	44	236	282
7 Textiel, kleding en leder	27	8	182	215
8 Papier, papierwaren en grafische industrie	129	51	842	906
9 Aardolieraffinage, chemische en rubber en kunststofverwerkende industrie	175	39	332	339
10 Overige industrie	341	108	2.335	2.561
11 Elektriciteits-, gas- en waterleiding-bedrijven	107	36	201	215
12 Hout- en bouwmaterialenindustrie, aardewerk en glas, bouwnijverheid en bouwinstallatie	121	44	936	1.027
13 Handel	590	351	7.573	11.875
14 Horeca	1.762	896	23.010	39.098
15 Transport en communicatie	266	139	1.952	2.317
16 Reisbureaus	17	3	74	96
17 Financiële dienstverlening	89	53	600	743
18 Zakelijke diensten, exploitatie onroerend goed	956	627	8.809	15.093
19 Cultuur, sport, recreatie, radio en televisie	763	293	6.933	11.880
20 Gokwezen	-	-	2	3
21 Overige dienstverlening	90	64	1.639	2.618
22 Overheid	22	15	263	324
Totaal	5.940	2.895	57.721	91.808

